

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТА СТАНИСЛАВОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Після першого поділу Польщі у 1772 році Галичина ввійшла до складу Австрії. Цей край одержав нову назву – Королівство Галіції і Лодомерії (Володимирії), територія якого стала найбільшою провінцією монархії Габсбургів. На землі, загарбані австрійською короною, прибули чиновники, які розпочали реорганізацію місцевої влади, залишаючи на перший час стару консервативну систему адміністративного управління. У січні 1867 року після утворення дуалістичної Австро-Угорщини в Галичині проведено чергову адміністративну реформу, за якою давні циркули (округи) були ліквідовані, а замість них утворені політичні повіти. У контексті цих перемін місто Станиславів одержало статус повітового центру [1].

У досліджуваний період місто Станиславів являло собою ремісничо-торговельний осередок з дрібними кустарними підприємствами, де збереглися пережитки феодально-кріпосницьких відносин, які перешкоджали зародженню фабричної промисловості в місті і гальмували його економічний розвиток. Здебільшого, у центрі тодішнього Станиславова працювали різного типу ремісничі майстерні, організація праці яких базувалася на цеховому принципі. Згідно з промисловим статутом 1882 року станиславівські ремісники гуртувалися у професійні об'єднання: шевців, ковалів, мулярів, столярів, кравців. Всього у місті налічувалось 10 цехів. Із десяти цехмайстрів було 6 євреїв і 4 поляки [2, с. 15].

Одним із перших у Станиславові був організований цех різників. Він утворився у 1883 році внаслідок об'єднання пекарського і цукерничого цехів [3, к. 45]. Вже у 1889 році пекарі створили самостійну організацію. У 1893 році утворилось об'єднання м'ясників, пізніше – перукарів і малярів. Існували також шинкарські, будівельні, каменярські і друкарські організації. Їх не відносили до ремесла [Ibid.].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття у місті найпопулярнішим і найбільш розвинутим серед ремесел було шевство, переважно представлене християнським населенням. Якісну продукцію виробляли у шевських майстернях Худерського, Торончака, Рубчака, Карпінського та ін. У кожного з них працювало від 10 до 30 робітників. Їхні вироби (взуття) витримували віденську і чеську конкуренцію, користувалися широким попитом на ринках Галичини і за її межами, неодноразово здобували заслужені відзнаки на місцевих і закордонних промислових виставках.

Станиславівське столярство мало характер домашнього промислу. Родина Фідлерів (німецького походження) одна з найперших професійно налагодила роботу в своїх столярських майстернях, мала фірмові крамниці, де продавала меблі власного виробництва [4, с. 20].

Ключові позиції у різниці, кравецькій та пекарській справі займало єврейське населення. Однак добру славу мали й українські та польські майстри, зокрема, кравецькі майстерні Станіслава Шиманського, Скуліча й інших, у яких працювало від 30 до 50 робітників [Ibid., s.21].

Як зазначалося вище, значна частина ремісницьких закладів була власністю євреїв. Християнському населенню бракувало вміння швидко пристосовуватися до запровадження нових форм господарювання. У таких умовах поляки й українці не витримували конкуренції з боку єврейських ремісників, зосереджувалися, в основному, на шевському і ткацькому ремеслі, кушнірстві, ковальстві, слюсарстві, столярній справі і мулярстві. Євреї переважно були кравцями, ювелірами, склярами, різниками, перукарями, бляхарями тощо [5, k.46].

Зі середини XIX століття у Східній Галичині відбувався процес розкладу міського ремесла і зародження промислових підприємств, на яких застосовувалася вільнонаймана праця. У Станіславові переважало мануфактурне промислове виробництво. У 1887 році тут налічувалося близько десяти великих та двадцяти малих промислових закладів, переважно, дрібних мануфактур [6, с.143].

Пивоварний завод – одне з найстарших станіславівських промислових підприємств. Його засновано в 1767 році, а розпочав він свою діяльність у 1787 році. Завод повністю забезпечував продукцією місто і його околиці. Парова машина потужністю 10 к.с. значно полегшила працю на підприємстві і в результаті цього збільшився обсяг варіння пива [7, s.305]. У 1801 році у галицькому передмісті Станіслава функціонувало 4 пивних бровари, продукцією яких розпоряджалися євреї. У 1869 році чотири пивоварні заводи Станіслава спільно виробляли 20148 відер пива в рік [8, k. 79].

Серед найбільших промислових підприємств, що знаходилися в передмісті Станіслава, був завод дріжджів і спирту, розташований у селі Княгинин. Власниками цього підприємства, яке засноване в 1878 році, була багата сім'я землевласників Ліберманнів – Філіп і Бабетта. У 1905 році вони на теренах села Княгинин – Колонії мали 33 гектари землі у власному користуванні. Потужне підприємство було оснащено сучасним для тих років обладнанням: паровий котел системи Корнвала, дизельний і паровий двигуни. В 1912 році на заводі працювало від 40 до 50 робітників. У Княгинин-Селі знаходилося підприємство Й.Купферманна, яке спеціалізувалося на виробництві лікерів та рому. В історичних джерелах згадується й рафінерія спирту М.Кагана, і одна з найбільших у Галичині фабрика (Г.Адлерсберга) з виготовлення високогатункової горілки [9, s.302-305].

Під кінець XIX століття на околицях міста починають зароджуватися галузі машинобудівної промисловості. На заводі, що був збудований у 1838 році в селі Пасічна, виготовляли сільськогосподарську техніку та

запчастини до неї. Продукція підприємства, власниками якого були К.Стойковський, Ю.Схерц, М.Марковський, користувалася великим попитом не лише в Галичині, але й за її межами [10, с.54].

У Станиславові була також представлена галузь машинобудування. Працювали механічні паровозоремонтні майстерні, в яких у 1887 році трудилося 278 робітників з міста та навколишніх сіл. Важкі умови праці, мізерна заробітна плата, тривалий робочий день (12–14 годин), високий виробничий травматизм, відсутність елементарних правил техніки безпеки та антисанітарні умови часто викликали справедливі протести й обурення серед робітників міста, які часто переростали у вуличні маніфестації та страйки [11, арк.1-2].

До високорозвинених галузей харчової промисловості регіону належало млинарство, у якому теж почали застосовувати новітні технології. У Станиславові працював паровий млин потужністю 20 кінських сил, який був встановлений у 1864 році (власник – М.Вайнгартен). Станиславівський млин, власником якого був Г.Іммердауер, знаходився на вулиці 3 Мая і вщент згорів з невідомих причин 7 березня 1903 року [12].

Уряд Габсбургів під тиском австрійських і чеських промисловців старався різними методами гальмувати розвиток гарбарського промислу в Галичині. Результатом такої політики було те, що шкіряна промисловість у Станиславові не вийшла за рамки міста. Місцеві гарбарні виробляли виключно юхтову шкіру (м'яку), що була призначена лише для селян. Про виробництво буксової шкіри не могло бути й мови, бо не було підтримки з боку держави. Такого виду продукцію на станиславівський ринок постачали австрійські й чеські підприємці.

Обробкою шкіри у Станиславові займалися дві гарбарні, чотири в Княгинині, одна – в Загвізді і одна – в Крихівцях. Фабрику шкір, власником якої був Я.Маргошес, збудовано у 1888 році. 1 листопада 1894 року в селі Княгинин закладено нове шкіряне підприємство, власником якого був М.Бернфельд. Воно відповідало всім новітнім технічним і санітарним вимогам того часу. Перед Першою світовою війною станиславівське шкіряне виробництво почало занепадати. У цей час на міському шкіряному заводі працювало лише 60 – 70 робітників [13, с.182].

Для повної характеристики економічного розвитку Станиславова наприкінці XIX – на початку XX століття слід назвати і менші підприємства. Фабрика крохмалю розмішувалася в селі Вовчинцях, а керував нею консорціум, співвласниками якого були К.Гальперн, Ф.Ліберманн, Х.Горовіч, Л.Баумінгер. Працювала у місті фабрика капелюхів Натана Шенкельбаха, фабрика В.Сивінського, де виготовляли фаєтони, вози і сани [14].

Хімічна промисловість у місті була представлена фабрикою хімічних виробів, яку засновано 15 жовтня 1886 року (власник – А.Каннабіх). Тут

виробляли парфумерні вироби, туалегне мило, кілька видів лаку, парафінові і воскові свічки, пасту для чищення металу, засоби для фарбування взуття і шкіри [15]. У 90-х роках XIX століття в селі Микитинцях біля Станиславова було налагоджено фабричне виробництво сірників [16, с. 18].

Працювала також дистиллярня нафти (в теперішніх Микитинцях), фабрики коронок і гафтів, картону, штучних міндобрих (у Княгинині), кахельних печей (на вул. Сапезинській), металева фірма, заснована в 1905 році (одна з перших у місті) [17, с. 133]. В 1900 році закладено рафінерію нафти, власником якої був К. Фішлер, де виробляли машинні мастила. 21 липня 1914 року її перейменовано в акціонерне товариство "Габер і К". Фабрика ватину і ваги Мендельсона й Арнольда та фабрика гаптованих виробів Фішера і Арнольда вважалися найбільшими серед нечисленних закладів станиславівської легкої промисловості.

Наприкінці XIX ст. у Станиславові шили одяг для офіцерів та чиновників, діяла фабрика з виготовлення оцту (власник – Д. Русмак), соли, поташу, мила, а також воскобійня, фабрика металічних виробів з елементами художнього кування. У зв'язку із зростанням кількості промислових підприємств у Станиславові було налагоджене цегельне виробництво в двох міських цегельнях, одна з яких працює і понині [18, с. 185].

Початок XX століття в Галичині ознаменувався також будівництвом перших електростанцій, в тому числі і в Станиславові. Міська електростанція була обладнана трьома трифазними динамомашинами. Вони видавали струм 380 ампер при напрузі 130 вольт. Для освітлення міста і території електростанції використовували дугові лампи, які були встановлені на високих щоглах та у виробничих спорудах. Пізніше для освітлення цього закладу почали використовувати лампи розжарювання. Під час Першої світової війни приміщення електростанції, яка знаходилася в Княгинині, були повністю знищені російськими військами, а машини й обладнання вивезені з міста. Подібна доля спіткала й міську газовню [19, с. 14].

Для освітлення вулиць міста з 1876 року почали використовувати газові ліхтарі, що наповнювалися газом з міської газовні. Новозбудований газовий завод приступив до роботи 27 грудня 1902 року і міг виробляти 2000 м³ газу при погребі 1300 м³ на добу [20]. Міська газовня в 1916-1917 роках знаходилася на лінії бойових дій, в результаті чого зазнала великих пошкоджень. Гарматні постріли зруйнували газове сховище, де містилося 1200 кубометрів газу, майже повністю знищили фабричний комин висотою 25 метрів та інші споруди. Внаслідок завданих збитків та відсутності сировини з 1916 по 1919 рік робота заводу була повністю припинена [21, с. 38-39].

Поліграфічну промисловість у Станиславові представляли дві друкарні, історія однієї сягає 1834 року. У тому ж році, з ініціативи станиславівського старости Краттера, поселився у місті перший друкар – німець

Ян Піллер, який швидко і професійно розірнув свою фахову справу, друкуючи газети, журнали, календарі, відозви місцевої влади, повідомлення тощо. Після смерті Яна Піллера у 1867 році до Станиславова приїхав друкар зі Львова – Ян Данкевич, який купив від вдови і спадкоємців померлого Піллера друкарню та успішно продовжив започатковану попередником видавничу справу [22].

У друкарні Я. Данкевича працював робітником С. Хованець, який у 1883 році став її керівником. З січня 1887 року він купив у Б. Лясковського і братів Йонасів друкарню, яка вже два роки до цього часу працювала в місті, і в 1893 році створив при ній літографічний відділ. У друкарні видавалися шкільні підручники, історичні, математичні, природничі, літературні праці і локальні видання місцевої влади. З 1887 року тут друкувалася газета “Кур’єр Станиславівський” і дитячий журнал “Святелко”. У 1910-1922 роках друкарнею керував син С. Хованця – Вацлав [23].

Важливий вплив на економічний розвиток Галичини, в тому числі й Станиславова, другої половини XIX століття мали залізниці, що будувалися тоді досить інтенсивно. Значною подією стало відкриття 1 вересня 1866 року залізниці Львів–Чернівці. Розпочався рух пасажирських поїздів через Станиславів. У цьому ж році стають до ладу механічні залізничні майстерні, сьогодні це – Івано-Франківський локомотиворемонтний завод. У залізничних майстернях і на станції працювало близько 3000 працівників. Цехи були обладнані двома паровими машинами, які приводили в дію різноманітні токарні верстати, молоти, пили тощо [24, s. 111].

Розвиток цієї галузі економіки призвів до створення Дирекції державної залізниці Східної Галичини і Буковини. Вона розташовувалася у великому будинку на площі А. Потоцького (тепер – вул. Грюнвальдська). Вищезгадана споруда була збудована в 1894 році за проєктом Е. Баудіша, інженера-залізничника з Відня. На цій же площі, перед початком Першої світової війни, збудовано другий будинок дирекції станиславівської залізниці [25].

Залізничні гілки зі Станиславова вели до Львова, Чернівців, Стрия, Вороненки. В 1885 році закінчено будівництво лінії Львів–Чернівці, Перемишль–Лубків, Львів–Стрий–Станиславів загальною довжиною 125,6 км [26, s. 52]. Наприкінці XIX ст. станиславівська залізнична станція займала площу 28 га і 30,5 км залізничних колій. Пропускна спроможність станції складала 6300 вагонів у рік. Для повсякденної роботи спалювали дванадцять вагонів вугілля. В 1900 році станиславівська залізниця мала у власному користуванні 228 локомотивів, 362 пасажирських вагонів (із них 42 поштових, 129 службових), 1716 критих і 1000 відкритих вагонів, які призначалися для непасажирських перевезень. Залізнична станція налічувала 1747 працюючих осіб, у тому числі 59 чиновників [27].

Станиславівський повіт перетинали два державні гостинці: царський (карпатський) та бережанський. Через Станиславів проходила й друга карпатська дорога з Білої через Новий Сонч, Самбір, Дрогобич, Коломию до Чернівців. Нею проходив торговельний шлях, де велася торгівля степою і наддністрянською худобою, волами з гірських полонин і Підкарпаття.

Сільським господарством займалися здебільшого у передмістях Станиславова. Цьому, у значній мірі, сприяли родючі ґрунти, де “навколишня земля була досить врожайною; тут сяяли різні гатунки збіжжя, садили городні овочі, прекрасні фруктові дерева і виноград” [28].

На початку ХХ століття промислово-торговельне життя в місті, у тому числі й ремесло (70%), зосереджувалося, в основному, у єврейських руках (90%). Увага християнського населення була здебільшого привернута до культурно-політичних проблем міста, державні службовці марили швидкою чиновницькою кар’єрою. Слов’янська громадськість міста на той час лише починала вчитися прагматично діяти і мислити економічними категоріями [29, к.64].

У кінці 90-х років почала зароджуватися українська кооперація: торгівля і промисли, кредитні і ощадні установи, об’єднання і спілки. Серед них пріоритетними були: “Народна торгівля”, “Молочарський союз”, “Ризниця”, бляхарська робітня С.Снігуровича, пекарня Комарницького, млин Форикевича тощо. Через філії і крамниці “Молочарського союзу” населення Галичини експортувало свою продукцію до Німеччини, Англії, Іспанії й Туреччини. Серед українських фінансових установ виділялися “Зв’язковий банк” (директор Малиновський), “Руська Міщанська Каса” (директор Т.Черняховський), а також “Сільський Господар” [30, с.498-499].

У цей період в Галичині спостерігається організація банківської справи і концентрація грошового капіталу. Великий вплив на господарський розвиток міста здійснювали фінансово-кредитні установи, які особливо інтенсивно почали діяти після отримання Галичиною автономії у 1867 році. Вони надавали кредити існуючим промисловим і торговельним підприємствам (передусім, нафтової і деревообробної промисловості), здійснювали важливі інвестиції в міське будівництво і комунальну сферу [31, к.45-46].

Серед 50 фінансових інституцій, які діяли в місті, були операційні, спеціальні банки, ощадна каса. Важливу роль у накопиченні заощаджень і організації дрібного кредиту відігравали комунальні ощадні каси. У Станиславові така каса була створена 30 грудня 1867 року. Вона забезпечувала, в основному, гіпотечні і комунальні кредити [32]. Діяли в місті й філія Австро-Угорського народного банку, позичково-кредитний банк, який був створений у 1870 році за ініціативою станиславівського бурмістра І.Камінського “Товариство взаємного кредиту міщан в Станиславові”, фінансова інституція станиславівських міщан, яка виникла у 1884 році [33, с.130].

З метою поліпшення матеріального стану галицьких ремісників, у великих містах регіону, а також у Станиславові, під патронатом Крайового відділу створюються ремісничі каси. В місті така каса була організована в 1909 році під назвою “Кредитна рукодільча спілка”. Вона надавала позички підприємствам винятково для закупівлі сировини і важливих виплат [34, к.46]. Існування великої кількості фінансово-кредитних установ свідчить про широкі можливості, які мало місто в економічному житті краю. Однак внаслідок невисокого рівня господарського розвитку даного регіону їхня кредитна можливість була обмежена [35, s.98].

Станом на 1914 рік у місті налічувалося 908 торговельних підприємств. З них: 843 (92,7%) – єврейські, 50 (5,5%) – польські, 16 (1,8%) – українські. Досить прибутковою на той час була торгівля домашніми гваринами, в якій монополію утримувало християнське населення. Євреї мали перевагу в торгівлі кіньми, рогатою худобою, гіпсом, вапном, зерном, виробами зі скла, оптичними приладами, готовим вбранням, шевськими, шкіряними, ювелірними виробами, взуттям, годинниками тощо [36, к.44].

Головними формами організації внутрішньої торгівлі у Станиславові були ярмаркова, базарна і постійна торгівля. Ситуація поступово змінювалася на користь стаціонарних пунктів торгового обміну [37, с.91].

Стан торгівлі в місті так зображено у праці А.Шарловського: “Торгівля в станиславівському повіті і в місті Станиславові з малими винятками перебуває в руках єврейського населення (в Станиславові лише 14 християнських крамниць)” [38, s.308].

Торги і ярмарки відігравали істотну роль в економічному житті міста. Один раз у тиждень (у четвер) відбувалися торги в Станиславові, а ярмарки – вісім разів на рік. Щороку 1 травня у Микитинцях проводилися відомі ярмарки, де продавалося по кілька тисяч волів з цілого Подкарпаття і Буковини, звідки їх, кизвичай, транспортували до Відня. Згодом ці ярмарки занепали [Ibid., s.310].

Таким чином аналіз економічного життя Станиславова у другій половині XIX – на початку XX століття переконливо свідчить, що місто поступово ставало важливим фінансово-промисловим центром регіону. Незважаючи на це, промисловість Станиславова ще не повністю вийшла з стадії мануфактурного виробництва, носила локальний характер і в силу цілої низки політичних та економічних чинників не мала змоги конкурувати з австрійським і зарубіжним приватним капіталом.

1 Kurier Stanisławowski (далі KS). – 1893. – № 409.

2 Złobowski J. Dola mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie i Knihininach – Stanisławów. 1914.

3 Biblioteka Jagiellońska w Krakowie. – Dział rękopisów. – №101/64.

4 Zielinski J. Z przeszłości dziejowej mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1662-1870. – Stanisławów, 1935.

5 Ibid. – Rękopis №101/64

6. Грабовецький В.В. Історія Івано-Франківська (Станіславова) з найдавніших часів до початку ХХ століття. – Частина I. – Івано-Франківськ, 1999.
7. Szarlowski A. Stanisławów i powiat stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym. – Stanisławów, 1887.
8. В. J. – Рękopis №101/ 64.
9. Szarlowski A. Stanisławów i powiat...
10. Kalendarz powszechny na rok 1867. – Lwów, 1867. – S.54.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДА ІУ) – Ф.146, оп.4.
12. К. S. – 1903. – №947.
13. Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – Київ, 1988.
14. К. S. – 1904. – №997.
15. К. S. – 1886. – №1572.
16. Макавч Робітничий клас Галичини в останній третині ХІХ століття. – Львів, 1968.
17. Baranski K. Przemieneli zagonczycy, chliborobi, chasydzi. Rzecz o ziemi stanisławowsko-kolomyjsko-stryjskiej. – Londyn, 1988.
18. Skorowidz przemyslowo-handlowy.
19. Miasto Stanisławów w swietle lat i cyfr // Nakladem redakcji "Kurjera stanisławowskiego" – Stanisławów, 1931.
20. К. S. – 1904. – №999.
21. Miasto Stanisławów w swietle lat i cyfr.
22. К. S. – 1903. – №1226.
23. Biblioteka PAN. – Dział Rękopisów. – №7796.
24. Staszek J. Wspomnienia Kazimierza Girtlera z podrozy do Stanisławowa (1866-1867). – Krakow, 1992. – S.111.
25. К. S. – 1912. – №1382.
26. Saryusz-Zaleski W Dzieje przemyslu w bylej Galicji 1804-1929. – Kraków, 1930. – S.52.
27. К. S. – 1901. – №821.
28. К. S. – 1935. – № 959.
29. В. J. – Рękopis №101/ 64.
30. Синишин Ю. Купецтво і промисел у Станіславові // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1971. – Т.І. – С.498-499.
31. В. J. – Рękopis №101/ 64.
32. К. S. – 1923. – №139.
33. Baranski K. Przemieneli zagonczycy.
34. В. J. – Рękopis №101/ 64.
35. Baranski K. Przemieneli zagonczycy ..
36. В. J. – Рękopis №101/ 64.
37. Задорожний В.С. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях. – Львів, 1989.
38. Szarlowski A. Stanisławów...

Shepanskiy Ya.

THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE TOWN OF STANISLAVIV IN THE SECOND PART OF THE XIX th-AT THE BEGINNING OF THE XX th CENTURIES

The article analyses the development of handicraft and industrial enterprises in the town of Stanislaviv in the second part of the XIX-at the beginning of the XX th century. The role of social and national factors in the town's economic life is stated. The process of transformation of a certain provincial town into the important regional centre of finance and industries is described